

Begrenzende vrijheid: de eschatologie van Edward Schillebeeckx

Jelle Hoksbergen – student Radboud Universiteit Nijmegen (jellehoksbergen@student.ru.nl)

november 2015

Geachte aanwezigen,

Als jonge wetenschapper-in-wording in aanraking komen met de theologie van Edward Schillebeeckx is in meerdere opzichten een grensverleggende ervaring. Het begint met **verwondering**: hoe is het toch mogelijk dat de theologen op deze faculteit zich jaar aan jaar weer laten inspireren door een theoloog wiens boeken ten eerste zo wollig geschreven zijn dat zelfs zijn verontschuldigen over deze wolligheid (in het woord vooraf van ‘Mensen als verhaal van God’¹) omslachtige zinsconstructies omvatten en ten tweede vaak over een inhoudsopgave beschikken die eerder behulpzaam lijkt voor wie de weg in zijn boeken kwijt wil raken dan voor wie iets over een specifiek onderwerp wil vinden? Daarna volgt **bewondering**: de beschrijving van de maatschappij en van de rol van de godsvraag in deze maatschappij in een boek uit de jaren zeventig of tachtig blijkt verrassend actueel te zijn. Schillebeeckx theologie gaat in op de echte vragen die godsgelovigen, twijfelaars en niet-gelovigen hebben. Na een tijdje gaat de bewondering gepaard met een lichte **frustratie**: Schillebeeckx’ oeuvre blijkt – over grenzen gesproken – ontzaglijk omvangrijk en telkens als je in het bijzijn van een kenner iets over Schillebeeckx’ gedachtegoed durft te beweren blijkt die kenner op de hoogte te zijn van een interview in een buitenlands tijdschrift, een artikel in een verder onbekend boek of een collegedictaat in een privé-archief waarin Schillebeeckx weer een nét andere nuance bij een bepaalde zaak plaatst.

Daarom hoop ik dat u in wilt zien dat mijn huidige bevindingen over de ‘grensverleggendheid’ van Schillebeeckx’ theologie gekenmerkt worden door een bepaalde **‘voorlopigheid’**. Dat is in dit geval nog extra toepasselijk omdat het over de eschatologie gaat.

Bij de uitdrukking ‘grenzen verleggen’ denken we al gauw aan het verruimen van ons blikveld en inzicht, het vergroten van onze mogelijkheden en het verkennen van nieuwe wegen op wetenschappelijk of creatief terrein. Kortom: grenzen worden **verder** van ons **afgelegd** zodat ons denken en handelen steeds minder begrensd worden.

En natuurlijk is Schillebeeckx ook op deze manier grensverleggend: we zouden kunnen denken aan de open wijze waarop hij met allerlei inzichten uit verschillende tradities omgaat en, misschien nog wel belangrijker, aan hoe hij de grenzen van het theologisch werkveld zo heeft

¹ Edward Schillebeeckx (1989), *Mensen als verhaal van God*, Baarn: Nelissen, blz. 7.

verschoven dat voor hem niet alleen de filosofie, maar ook de psychologie, sociale wetenschappen en zelfs de natuurwetenschappen tot bronnen van de theologie konden worden. Toch wil ik vanochtend betogen dat de theologie van Schillebeeckx ook **begrenzend**, afbakenend is.

In mijn onderzoekje dat, met enige terughoudendheid, een ‘kleine apologie van de eschatologie’ genoemd zou kunnen worden, komen een aantal critici aan het woord die de eschatologie voor uitdagingen stellen. Deze critici, met name de Britse filosoof John Gray en de Nederlandse filosoof Hans Achterhuis, betogen dat vrijwel alle grootschalige menselijke conflicten en wandaden voortkomen uit utopieën: ideeën over een maakbare samenleving die soms ideaal lijken, maar uiteindelijk desastreus zijn voor degenen die niet in dit idee passen. Achterhuis en vooral Gray illustreren hun utopiekritiek met dramatische voorbeelden: het nazisme en het Sovjetregime. John Gray vindt dat mensen zich moeten bevrijden van hun behoefte aan een overkoepelend verhaal. Volgens hem is de mensheid beter af zonder hoop, niet zozeer omdat hopen onzinnig is als wel omdat het gevaarlijk is.²

Ook postmoderne filosofen als Jacques Derrida keren zich tegen te vastomlijnde vormen van hoop. Derrida vindt dat de christelijke eschatologie een te ‘gedetermineerde’ visie op de toekomst heeft. Hij noemt niet alleen de **onmogelijkheid** van een dergelijke toekomstverwachting, maar ook de **onwenselijkheid** ervan: een dergelijke toekomst en de verwachting van een dergelijke toekomst staan de vrijheid en diversiteit van mensen in de weg.³

Als we de theologie van Schillebeeckx in gesprek willen brengen met de hiervoor genoemde kritieken, moeten we verder kijken dan Schillebeeckx’ expliciete stelling dat het Rijk Gods iets anders is dan een utopie. Alleen constateren dat criticus en bekritiseerde over twee verschillende zaken spreken, zou een te afstandelijke benadering van een wezenlijke menselijke vraag zijn – en dus niet ‘des Schillebeeckx’.

Volgens Schillebeeckx is het Rijk Gods – het object van de christelijke eschatologie – te vereenzelvigen met de wil van God. Om te zien wat deze wil van God inhoudt, bestudeert hij in *Jezus. Het verhaal van een levende* de verkondiging van Jezus van Nazareth. In deze verkondiging gaat het Jezus “uitsluitend om de mensen in hun Godsverhouding en om God, in zijn omzien naar de

² John Gray (2007), *Zwarte Mis. Apocalyptische Religie en de Moderne Utopieën*, vertaling van: *Black Mass. Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*, Amsterdam: Ambo, blz. 281-282.

³ James K.A. Smith (2004), ‘Determined Hope: A Phenomenology of Christian Expectation’, in: Miroslav Volf en William Katerberg (red.), *The Future of Hope: Christian Tradition amid Modernity and Postmodernity*, Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, blz. 200-227, hier 204.

mensen”.⁴ Gods wil voor de mensen komt neer op **ware menselijkheid**, dat is: menselijke eschatologische volheid en vrijheid⁵.

Deze ‘vrijheid’ is wel een andere vrijheid dan die waar de critici die ik eerder aanhaalde over spreken. Vrijheid in de eschatologie van Schillebeeckx is het **goede** voor de mens, het open-zijn van de weg naar geluk. Dat is iets anders dan bijvoorbeeld het gevoel niet beïnvloed te worden in het gedrag of het open-zijn van alle menselijke mogelijkheden. Deze vrijheidsopvattingen definiëren vrijheid langs een negatieve weg: het *niet*-beïnvloed of *niet*-beperkt worden. In die zin verwacht de christelijke eschatologie geen totale vrijheid; zij kan en wil dat ook niet. Het positieve vrijheidsbegrip van de christelijke eschatologie vraagt juist om een **beperking** van totale vrijheid. Schillebeeckx verlegt hier grenzen door aan te tonen dat menselijke eschatologische volheid en vrijheid begrensd zijn. Voor Schillebeeckx kan over het eschaton namelijk niets zinnigs gezegd worden tenzij via de **ethiek**.

Het ruimte-laten voor diversiteit en het niet-beperken van de menselijke vrijheid mogen geen excuus zijn om het object van hoop helemaal open te laten. Als antwoord op reëel bestaand lijden moet de verlossing daaruit ook een tot in bepaalde mate concrete verschijningsvorm kennen.

Het verschil tussen al-reeds en nog-niet leert christenen om juist geen genoeg te nemen met de huidige situatie waarin diversiteit vaker leidt tot discriminatie, onbegrip en haat dan tot vrijheid.

Nu al bijdragen aan het Koninkrijk van God betekent dat veel ‘diversiteit’ juist niet geaccepteerd moet worden, maar dat er radicaal **partij gekozen moet worden** voor degenen voor wie vrijheid nu vaak nog ver te zoeken is.

⁴ Edward Schillebeeckx (1973), *Jezus. Het verhaal van een levende*, Bloemendaal: Nelissen, blz. 123.

⁵ Schillebeeckx, *Mensen als verhaal van God*, 153.